

Protestant Theological University

De oorlog in Oekraïne

Vos, P.H.

Published in:

Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap

DOI:

DOI: <https://doi.org/10.54195/handelingen.17997>

Published: 01/10/2023

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (APA):

Vos, P. H. (2023). De oorlog in Oekraïne: een ethische reflectie vanuit de traditie van de rechtvaardige oorlog. *Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap*, 50(3), 7-16. <https://doi.org/DOI:https://doi.org/10.54195/handelingen.17997>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-pthu/bibliotheek-pthu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@pthu.nl.

Downloaded from the PThU Research Portal (Pure): <https://pure.pthu.nl>.

De oorlog in Oekraïne

Een ethische reflectie vanuit de traditie van de rechtvaardige oorlog

Vanuit de traditie van de 'rechtvaardige oorlog' bespreekt Pieter Vos concrete ethische vragen die zich ten aanzien van de oorlog in Oekraïne aandienen. Dit denkkader blijkt het mogelijk te maken om tot een adequate afweging te komen van welke motieven wel en niet valide zijn in het steunen van het Oekraïense verzet en het bestrijden van de Russische agressie. Ook vraagt deze bijdrage aandacht voor het belang van het perspectief op 'rechtvaardige vrede' voorbij het conflict.

In de podcast *Veldheren* merken generaal buiten dienst Mart de Kruif en Peter van Uhm herhaaldelijk op dat oorlog verschrikkelijk is en dat dit altijd zo is. Het beeld van Boetsja, Marioepol en Bachmoet dat op ons afkomt is dat van vernietiging, verwoesting en verschrikking. In zijn *keynote lecture* op de Annual Conference 2023 van de Europese International Society of Military Ethics (EurolSME) in Athene die ik bezocht, sprak militair ethicus Georg Lucas ten aanzien van de oorlog in Oekraïne van 'screams of total destruction'.

Dat oorlog verschrikkelijk is, is ook het uitgangspunt van de ethiek die zich vanouds richt op de vraag wanneer en onder welke voorwaarden een oorlog gerechtvaardigd is, veelal de 'theorie van de rechtvaardige oorlog' genoemd. Daarover bestaan nog wel misverstanden. In dit artikel ga ik daar eerst nader op

in. Vervolgens introduceer ik de belangrijkste principes van de 'rechtvaardige oorlog' en reflecteer ik van daaruit op ethische vragen die de oorlog in Oekraïne oproept.

Misverstanden en beginselen

Er zijn veel misverstanden over de 'theorie van de rechtvaardige oorlog'. Een eerste misverstand is dat het hier om een eenduidige ethische theorie gaat, in de zin van een consistent en coherent geheel van ethische principes en normen, in dit geval over rechtvaardige oorlogsvoering. Het gaat echter om een denktraditie met diverse varianten, met wortels in de oudheid, het christendom en het humanisme. Ik spreek daarom liever van een traditie dan van een theorie. Bovendien is de gerichtheid niet alleen theoretisch, maar juist ook praktisch-ethisch, dikwijls opgezet vanuit

concrete casuïstiek. De kernvraag is: wat is juist en rechtvaardig handelen te midden van de realiteit van oorlog? Zoals de christelijke ethicus O'Donovan opmerkt, is de traditie van de rechtvaardige oorlog 'neither a 'theory', nor about 'just wars', but a proposal for doing justice in the theatre of war' (2003, vii).

Daarmee is ook een tweede misverstand weersproken, namelijk dat de 'rechtvaardige oorlog' oorlogen bedoelt te rechtvaardigen. Het startpunt van dit denken is niet het eigen voor-nemen om ten strijde te trekken op zich, maar de vraag of het gerechtvaardigd is om met inzet van geweld te *reageren op* een agressor en fundamenteel onrecht. Uitgangspunt is een *presumption against war* – het antwoord op de vraag of oorlog voeren gerechtvaardigd is luidt: nee, tenzij. Oorlog moet in deze visie dus voorkomen worden, juist omdat beseft wordt dat oorlog verschrikkelijk is. Het 'tenzij' komt pas in beeld als er een agressor is die aanvalt of als fundamentele rechten van mensen worden geschonden, zoals dat bij de Russische aanval in Oekraïne het geval is. Alleen onder strikte voorwaarden en in specifieke omstandigheden kan van het 'nee' tegen oorlog worden afgeweken.

In de traditie van de rechtvaardige oorlog gaat het om zes criteria die bepalen of het gerechtvaardigd is ten strijde te trekken (*ius ad bellum*). De drie meest klassieke daarvan vinden we in rudimentaire vorm reeds bij Augustinus (cf. Vos 2022) en zijn meer systematisch uitgewerkt door Thomas van Aquino: er moet sprake zijn van een *rechtmatige autoriteit*, een *rechtvaardige reden* en een *juiste intentie*. Later zijn daaraan drie uitgangspunten toegevoegd: oorlog moet een *laatste redmiddel* zijn (nadat alle andere te rechtvaardigen middelen

om de vrede te bewaren zijn uitgeput), *proportioneel* van aard zijn (het kwaad dat de oorlog aanricht moet in redelijke verhouding staan tot het goede dat ermee wordt beoogd) en gereede *kans van slagen* hebben.

Daarnaast kent de traditie ook twee principes die van belang zijn voor de *uitvoering* van oorlog (*ius in bello*). Die betreffen de *proportionaliteit* van de geweldsmiddelen in relatie tot de gestelde doelen en het *discriminatieprincipe*: het onderscheid tussen strijders en niet-strijders, combattanten en niet-combattanten.

> *Alleen onder strikte voorwaarden en in specifieke omstandigheden kan van het 'nee' tegen oorlog worden afgeweken.*

Bij al deze zaken gaat het niet om een rijtje criteria, maar om een 'moreel referentiekader ter beoordeling van oorlogen en oorlogshandelingen', zoals Van Iersel stelt (2022, 368). Ik gebruik dit ethische referentiekader om te reflecteren op de oorlog in Oekraïne, waarbij ik me beperk tot de belangrijkste elementen en kernvragen die zich aandienen.

De oorlog in Oekraïne en het *ius ad bellum*

Het eerste principe van de *ius ad bellum* betekent dat de oorlog door een rechtmatige overheid (*iusta auctoritas*) moet worden gevoerd. Daaronder wordt vanouds een staatsmacht verstaan. Tegenwoordig wordt dit in de *just war theory* uitgebreid naar de hoogst mogelijke autoriteit in internationale zin, de Verenigde Naties. Vanwege het vetorecht van de permanente leden van de Veiligheidsraad blijkt het in de praktijk echter onhaalbaar om gewapend ingrijpen alleen te rechtvaardigen als er een VN-mandaat is.

Verzet tegen een agressor kan ethisch gerechtvaardigd zijn, ook als er geen VN-mandaat voor is, zoals in het geval van Oekraïne. Daarmee wordt tevens duidelijk dat dit principe verder gaat dan alleen de legaliteit van een overheid. Veeleer grondt het principe in het belang van orde en recht, de rechtsorde, waarvoor overheden verantwoordelijk zijn. Je zou dus kunnen zeggen dat de autoriteit van een staatsoverheid afhankelijk is van de mate waarin ze orde, recht en rechtvaardigheid dient (waar traditioneel ook de grond gevonden wordt voor het recht van opstand).

Op basis hiervan kunnen we twee dingen constateren. Ten eerste heeft Rusland voor de invasie in Oekraïne niet of nauwelijks directe internationale steun. Ten tweede dient de Russische overheid met de invasie in Oekraïne noch de Oekraïense, noch de internationale noch de eigen rechtsorde, maar tast zij deze hiermee juist fundamenteel aan.

Het belangrijkste principe van het *ius ad bellum* is de gerechtvaardigde reden of rechtvaardige zaak (*causa iusta*). Daaronder wordt in het algemeen verstaan:

- 1) de verdediging van burgers en staten tegen een agressor;
- 2) de bescherming van burgerbevolking van wie fundamentele rechten zijn afgenomen;
- 3) het vestigen of herstellen van een rechtvaardige politieke orde.

Terwijl een 'conventionele' benadering zoals van Walzer (2006 [1977]) vooral op 1) inzet, benadrukken recentere 'revisiehistorische' benaderingen zoals van Rodin (2003) en McMahan (2009) het belang van 2), waarmee zij zich vooral richten op de ethische legitimatie van

humanitaire interventies die het karakter hebben van *peace enforcement* (Peperkamp 2019). De oorlog in Oekraïne maakt de conventionele benadering echter opnieuw actueel.

> **Oorlog moet in de visie van 'de rechtvaardige oorlog' voorkomen worden, juist omdat oorlog verschrikkelijk is.**

In de retoriek van Poetin en andere Russische autoriteiten wordt de invasie in Oekraïne gelegitimeerd als een recht op zelfverdediging en als bescherming van (Russische) burgers in Oekraïne en zelfs van de internationale vrede. Daarbij wordt de NAVO als agressor voorgesteld die Oekraïne gebruikt om westerse invloed te vergroten en Russische burgers van de Donbas te onderdrukken – Poetin spreekt zelfs van 'genocide' – doordat het voor de bewoners van de Donbas niet langer mogelijk zou zijn de Russische taal te spreken of economisch autonoom te zijn (Kumankov 2023, 9).

Het is echter evident dat invloed of gebrek aan zelfstandigheid in culturele en economische zin en ook de wens van de Oekraïense overheid om toe te treden tot een bondgenootschap zoals de NAVO of Europese Unie, in de traditie van de rechtvaardige oorlog geen gerechtvaardigde redenen zijn voor een gewelddadige inval zoals Poetin die in Oekraïne heeft gedaan. Daarentegen is de Oekraïense verdediging tegen de Russische agressie wel ten volle te rechtvaardigen als een klassieke zaak van zelfverdediging. In de Russische argumentatie speelt de vraag wat Oekraïne zelf wil niet eens een rol: 'Ukraine itself is deprived of subjectivity' (Kumankov 2023, 10).

Evenmin is er in het geval van de Russische invasie sprake van een juiste intentie (*intentio*

recta). Onder een juiste intentie wordt algemeen verstaan: het herstellen of creëren van een rechtvaardige vrede en niet bijvoorbeeld het uitbreiden van eigen macht, invloedssfeer of territorium, zoals dat in Poetins 'speciale operatie' het geval is. Het zou dus een compleet misverstaan van de traditie van de 'rechtvaardige oorlog' zijn om te zeggen dat Poetin net zo goed als Oekraïne kan claimen dat hij een rechtvaardige oorlog voert, zoals nog wel eens wordt gesuggereerd.

Verdediging van (religieuze) waarden of van fundamentele rechten?

Zoals Kumankov laat zien, fungeren de rechtvaardigingen met behulp van elementen uit de rechtvaardige oorlog aan Russische zijde vooral om het eigen volk te overtuigen en te mobiliseren. De 'speciale operatie' wordt uiteindelijk vooral gelegitimeerd als een 'forced preemptive strike to protect cultural frontiers' (2023, 2), dat wil zeggen als preventieve oorlog

> *In de Russische legitimering van geweld wordt het ethische paradigma van de rechtvaardige oorlog in feite vervangen door het paradigma van de godsdienstoorlog.*

vanwege een waardenconflict, waarbij de Russische cultuur en leefwijze en de onderliggende religieuze waarden verdedigd moeten worden. In zo'n rechtvaardiging wordt een element uit de traditie van de rechtvaardige oorlog (*preemptive strike*) gebruikt maar op een oneigenlijke wijze ingevuld.

Allereerst geldt dat er onder *just war thinkers* verschil van mening is over de vraag of een

preventieve aanval überhaupt gerechtvaardigd is. Als dat al zo is, dan zou het moeten gaan om een aanval die een gewelddadige inval van een agressor probeert te voorkomen. Er zijn echter geen aanwijzingen dat Oekraïne of de NAVO plannen hadden om Rusland binnen te vallen.

Ten tweede is het verdedigen van culturele en religieuze waarden geen gerechtvaardigde reden in de hedendaagse theorie van de rechtvaardige oorlog. Na de vrede van Westfalen (1648) zijn de waarheidsaanspraken van een religie niet meer politiek leidend. In de Russische legitimering van geweld vanuit de bescherming van eigen culturele en religieuze waarden, wordt het ethische paradigma van de rechtvaardige oorlog in feite verlaten en vervangen door het paradigma van de godsdienstoorlog: 'De rechten van de (ware) godsdienst worden dan dus tot 'rechtvaardige zaak'' (Van Iersel 2022, 358). De 'rechtvaardige oorlog' betekent juist de verwerping van iedere vorm van godsdienstoorlog op theologische gronden, zoals Augustinus' leer van de twee steden daar al de basis voor vormde.

Dit raakt overigens ook de Westerse legitimatie van het verzet tegen Rusland. De voorstelling dat in de oorlog in Oekraïne vooral de Westerse waarden van vrijheid en democratie beschermd moeten worden, is dan eveneens problematisch. Het gaat namelijk niet om de bescherming van een ideologie ('onze waarden'), maar om de bescherming van burgers en hun rechten tegenover een agressor, precies waarvoor overheden met hun zwaarmacht zijn bedoeld.

Het verzet van Oekraïne is conform de conventionele benadering bovendien op te vatten als 'gerechtvaardigde reactie op agressie'. Bij agressie gaat het op het eerste gezicht vooral

om een schending van de territoriale integriteit en politieke soevereiniteit van een land. Bedacht moet echter worden dat deze rechten van natiestaten teruggaan op rechten van mensen: als een land wordt aangevallen, zijn het de bewoners die bedreigd worden, zowel in hun eigen leven als in hun morele rechten om hun eigen politieke bestuur te organiseren. Verzet hiertegen is niet alleen een zaak van zelfverdediging. Zoals Walzer (2006, 108) betoogt: 'Wie slachtoffer is van agressie vecht uit zelfverdediging maar verdedigt niet alleen zichzelf, want agressie is een vergrijp tegen de hele [internationale] gemeenschap als zodanig.'

Dit laatste impliceert dat ook de internationale steun aan het Oekraïense verzet is gerechtvaardigd. Ethisch gezien is het argument niet dat het Westen hier bepaalde belangen bij heeft, maar dat de agressie een vergrijp is. Als de agressie van Rusland niet alleen een aanval is op Oekraïne, maar ook op de internationale vrede en rechtsorde (schending van nationale soevereiniteit), dan hebben ook andere landen het recht en in wezen ook de verantwoordelijkheid en plicht om het slachtoffer te ondersteunen.

Het verzet van Oekraïne met internationale steun is dus enerzijds te rechtvaardigen als zelfverdediging en anderzijds als 'ordehandhaving' tegenover degene die besloten heeft de vrede in de internationale gemeenschap te doorbreken. Vanuit de traditie van de rechtvaardige oorlog is de ethische vraag zelfs of de 'internationale gemeenschap' wel voldoende verantwoordelijkheid neemt door zich te beperken tot het leveren van wapens, zonder zelf direct op te treden tegen de Russische agressor. Het grote argument daartegen is natuurlijk de dreigende escalatie tot op het niveau van een nucleaire

oorlog. Dat weegt ethisch gezien zwaar en is valide; het argument dat Oekraïne geen lid is van de NAVO is dat ethisch gezien niet.

Verantwoordelijkheid van het Westen?

Nu zou je je kunnen afvragen of wat ik tot nu toe betoogd heb geen onrecht doet aan het aandeel van het Westen in de escalatie van de oorlog in Oekraïne. Zo stelde de Amerikaanse 'politieke realist' John Mearsheimer (2022) zelfs dat de oorlog vooral de schuld is van het Westen dat de NAVO in de afgelopen decennia steeds maar heeft uitgebreid, nadrukkelijk tegen de wil van Rusland in. Heeft het Westen daarmee de vrede niet zelf op het spel gezet? Ook dergelijke vragen moeten gesteld worden, maar dan is het wel van belang om een aantal zaken mee te wegen. In de eerste plaats heeft de NAVO in principe niet het initiatief genomen om nieuwe lidstaten te werven, maar hebben voormalige Sovjetstaten en andere landen zelf dat verzoek ingediend, zoals ook Oekraïne dit herhaaldelijk heeft gedaan en nog steeds doet. Bovendien hebben diverse voormalige Sovjetstaten, zoals Wit-Rusland, zich bewust niet bij de NAVO aangesloten, en dat is gerespecteerd.

Daar komt bij dat de NAVO qua doelstelling niet op aanval maar op verdediging is gericht. Sterker nog, het bondgenootschap beoogt expliciet vooral conflicten te voorkomen en vreedzaam op te lossen. De NAVO is dus niet gericht op militaire en territoriale expansie, zoals Rusland die met haar inval in Oekraïne wel beoogt.

Het gaat me er hier niet om het NAVO-beleid in alle opzichten te verdedigen. Ethisch gezien is er echter wel een wezenlijk verschil tussen het lid (willen) worden van een bondgenootschap (ook als dat primair gericht is tegen

Rusland als potentiële vijand) en het daadwerkelijk militair invallen van een buurland, zoals Rusland heeft gedaan. Dat neemt niet weg dat ook de NAVO zichzelf steeds de kritische vraag moet stellen of haar beleid om het bondgenootschap steeds uit te breiden verstandig is (geweest). Daarbij moet bedacht worden dat het feit dat Oekraïne tot nu toe niet is toegelaten, er precies mede mee te maken heeft dat de NAVO Rusland niet wil(de) provoceren.

Rechtvaardig oorlog voeren (*ius in bello*)?

In de concrete uitvoering van oorlogshandelingen (*ius in bello*) spelen tal van ethische vragen, waar ik nu niet allemaal op in kan gaan; zie daarvoor ook het artikel van Anne Pier van der Meulen. Ik wijs slechts op de algemene regels die het handelen in oorlog aan banden leggen.

Discriminatieprincipe

De eerste en belangrijkste regel gaat over wie er bestreden mag worden. Daarbij wordt door de eeuwen heen steeds onderscheid gemaakt tussen wie wel kunnen of willen vechten (combattanten) en wie niet (non-combattanten). Bij non-combattanten wordt vanouds gedacht aan vrouwen en kinderen, geestelijken, oude mannen, leden van neutrale groepen en staten, gewonden en krijgsgevangenen.

Dit 'discriminatieprincipe', zoals het in het *ius in bello* heet, is gericht op de bescherming van hen die niet bij de daadwerkelijke oorlogvoering betrokken zijn. De handhaving van dit principe is in moderne tijden urgent geworden door de mogelijkheid van luchtbombardementen, de dreiging van nucleaire oorlogen, en de

ontwikkeling van precisiewapens. Handhaving ervan is ook complex geworden, doordat combattanten zich als non-combattanten kunnen verkleden (zoals in Afghanistan en Irak veelvuldig gebeurde) en doordat gevechten veelvuldig in stedelijke omgevingen worden uitgevochten.

Het discriminatieprincipe houdt in dat burgers niet het geïntendeerde doel mogen vormen van geweldsuitoefening. Dit is gemakkelijk gezegd, maar in de praktijk bevinden zich dus dikwijls burgers in de nabijheid van een strijdgebied. In de traditie van de rechtvaardige oorlog en in hedendaagse conventies is steeds benadrukt dat dit niet betekent dat de strijd dan gestaakt moet worden; wel dat er zorgvuldigheid in acht genomen moet worden om burgerslachtoffers zoveel mogelijk te voorkomen.

Principe van het dubbel effect

Een ethische regel die hier standaard aangevoerd wordt is die van het 'principe van het dubbel effect', ontleend aan Thomas van Aquino. In dat principe wordt onderscheid gemaakt tussen een geïntendeerd effect en een voorzien maar niet geïntendeerd effect van een handeling. Dit betekent dat de militair goede effecten moet nastreven en slechte effecten zo veel mogelijk moet vermijden. Zoals O'Donovan zegt:

one may *foresee* damage to non-combatants, which is not intended as a means to the military purpose but cannot be avoided. The military goal does not imply the non-combatant damage, but the damage is an unavoidable accompaniment to the pursuit of the goal. (2003, 44)

Hiervoor worden de termen 'collateral damage' en 'militaire noodzaak' gebruikt, die echter problematisch zijn, omdat excessief geweld waarbij veel burgerslachtoffers vallen er gemakkelijk mee gerechtvaardigd wordt. O'Donovan merkt daarbij echter terecht op dat als de aanval op burgerdoelen gezien wordt als 'militaire noodzaak', deze slachtoffers wel degelijk geïntendeerd zijn en het principe van het dubbel effect dus niet opgaat:

the foresight that *disproportionate* non-combatant damage will be done, combined with a *failure to intend to avoid* that disproportionate damage, presumes an intention to do that damage. Foreseen damage is not as such intended; but when the foreseen damage is also gratuitous, it is presumed to be intended. (ibid.)

Op basis hiervan kunnen we stellen dat tal van bombardementen op burgerdoelen zoals door Rusland in Oekraïne uitgevoerd, in strijd zijn met het discriminatieprincipe. Omgekeerd is het voor Oekraïne belangrijk om dit principe hoog te houden en niet de toevlucht te nemen tot soortgelijke bombardementen in bezet of in Russisch grondgebied.

Principe van proportionaliteit

Het principe van proportionaliteit, vervolgens, gaat over de rechtmatigheid van de geweldsmiddelen die ingezet worden met het oog op het geïntendeerde doel. De vraag of de inzet proportioneel is, speelt voortdurend in de oorlog in Oekraïne. In hoeverre was het bijvoorbeeld te rechtvaardigen om Bachmoet te blijven verdedigen, met vele verliezen en slachtoffers, ook als er weinig kans was dat de

stad in handen van Oekraïne bleef? Het criterium van proportionaliteit betreft ook de inzet van mensen en middelen als geheel.

Hoezeer verzet ook is gerechtvaardigd, de vraag blijft: tegen welke prijs? Hoeveel mensenlevens mag de oorlog tegen Rusland vergen en hoe zwaar mag het offer zijn dat gebracht wordt voor recht en gerechtigheid? Dat zijn de onmogelijke vragen die zich na anderhalf jaar oorlog in Oekraïne bij mij opdringen.

> **Hoeveel mensenlevens mag de oorlog tegen Rusland vergen en hoe zwaar mag het offer zijn dat gebracht wordt voor recht en gerechtigheid?**

Daarmee komen we terug bij de verschrikking van de oorlog, ook voor hen die een rechtvaardige strijd voeren. Een dergelijke calculatie is onmogelijk en tegelijk onvermijdelijk. Het raakt ook de vraag hoeveel wapens het Westen moet blijven zenden. Of zou je juist nog veel meer wapens en militaire steun moeten bieden om, voor zover dat überhaupt reëel ingeschat kan worden, in één klap een einde aan deze oorlog te maken? Bij het prudent zoeken naar antwoorden op dergelijke moeilijke vragen moet in elk geval niet de militaire overwinning als ultiem doel leidend zijn. Het doel dat moreel gezien voor ogen gehouden moet worden is dat onrecht bestreden wordt, rechten worden hersteld en een rechtvaardige vrede tot stand komt. Kortom, de geweldsinzet beoogt het creëren of herstellen van de cruciale voorwaarden voor het goede leven en samenleven van mensen.

Een onrechtvaardige oorlog op rechtvaardige wijze voeren?

Met het oog op de positie van Russische militairen roept het *ius in bello* de vraag op of een onrechtvaardige oorlog op rechtvaardige wijze gevoerd kan worden. Het antwoord van McMahan hierop is 'nee', dat van Walzer 'ja'. McMahan wijst er terecht op dat militairen zelf medeverantwoordelijk zijn voor de oorlog die ze uitvechten en dat hun handelen moeilijk te rechtvaardigen is als het om een onrechtvaardige oorlog gaat, zoals de vestiging van Islamitische Staat, of de oorlog en genocide in Rwanda.

Ik denk dat Walzer op basis van het onderscheid tussen *ius ad bellum* en *ius in bello* echter terecht stelt dat er desondanks een verschil gemaakt kan worden tussen de oorlog zelf en de wijze waarop de oorlog wordt uitgevochten. Voor het eerste zijn militairen die de oorlog uitvechten *niet per se* medeverantwoordelijk, voor het tweede wel, zij het in verschillende mate en mede afhankelijk van hun positie in de bevelsstructuur van een krijgsmacht. Zelfs een generaal die vecht in een onrechtvaardige oorlog, kiest die oorlog niet zelf. Dat is een politieke zaak van de regering waaronder zijn krijgsmacht valt.

Op dit punt zijn er wel allerlei vragen te stellen. Immers, waar is de grens tussen militaire en politieke verantwoordelijkheid? Denk aan die Duitse generaals die fervente nationaal-socialisten waren of Russische officieren die de agressie van Poetin van harte dienen. Maar in principe kunnen we militairen niet kwalijk nemen dat ze voor hun eigen land en regering vechten. Bovendien ontbreekt dikwijls de nodige informatie om te bepalen of een oorlog gerechtvaardigd is, zoals dat – in elk geval aanvankelijk – voor menig Russisch soldaat gold.

Daarnaast is het veelal onmogelijk om zich als militair zomaar terug te trekken. Dat geldt niet alleen voor dienstplichtigen, maar ook voor beroepsmilitairen; hoewel zij als beroeps vrijwillig in de krijgsmacht dienen, zijn ze als ze eenmaal dienen ook op allerlei manieren gebonden, middels contract, eed en allerlei vormen van 'dwang'. Dat neemt niet weg dat ook een Russische militair zich moreel gezien de vraag moet stellen of hij een rechtvaardige zaak dient. Maar lang niet iedereen is of was in de positie om Rusland te verlaten om het dienen in de oorlog te ontlopen.

De eigen morele verantwoordelijkheid van militairen is nadrukkelijk aan de orde waar het gaat om de *uitvoering* van de oorlog. Als militairen handelen in strijd met de oorlogsconventies die vastgelegd zijn in het Internationale Humanitaire Oorlogsrecht, dan zijn zij daarvoor wel degelijk verantwoordelijk. In geval van wreedheden en oorlogsmisdaden die zij begaan vormen ook bevelen van hogerhand geen rechtvaardiging. Omgekeerd betekent dit ook dat het handelen van militairen aan de kant van de schuldige partij niet (uitsluitend) beoordeeld moet worden vanuit de onrechtmatigheid van hun strijd. Als Russische militairen zich niet schuldig maken aan oorlogsmisdaden, ze non-combattanten niet tot direct doel van militair geweld maken en hun geweldsinzet, voor zover in hun macht, voldoet aan het criterium van proportionaliteit, zijn hun militaire handelingen juridisch en moreel in principe te verontschuldigen. De vraag raakt ook het handelen van Russische bevelhebbers ten opzichte van hun eigen troepen. Het sturen van grote hoeveelheden Russische militairen die als 'kanonnenvoer' massaal de dood vinden, is bepaald niet te rechtvaardigen.

Het perspectief van vrede openhouden

Een laatste ethische overweging tot slot. Hoezeer het regime van Rusland ook schuldig is aan de oorlog, dit neemt niet weg dat ook steeds het herstel van recht en vrede in Rusland beoogd dient te worden. Als niets minder dan herstel van vrede de juiste intentie is van de 'rechtvaardige oorlog', dan betreft dit ook de vrede van wie bestreden wordt. Het eerste slachtoffer van deze oorlog die door Poetin en zijn corrupte systeem is geïnitieerd, is het Oekraïense volk, maar een tweede slachtoffer is zijn eigen Russische land en volk. De agressie van Poetin richt zich ook tegen de eigen bevolking, door jonge mensen te rekruteren en zonder toereikende middelen als kanonnenvoer het slagveld op te sturen, door journalisten en dissidenten te vermoorden en door het land in een internationaal isolement te brengen. Niet alleen zullen ook vele Russen kampen met de traumatische herinneringen aan de verschrikkingen van deze oorlog. Ook dreigt het risico van totale zelfdestructie op het moment dat er voor Poetin en zijn regime geen uitweg meer is.

Daarom is het belangrijk dat er bij dit conflict niet alleen over rechtvaardige oorlog, maar ook over rechtvaardige vrede wordt nagedacht. Dit reikt veel verder dan het doel van 'de oorlog winnen'. Deze rechtvaardige vrede is wat in de zogenaamde *just peace*-benadering wordt beoogd, maar ook in het *ius post bellum* wordt nagestreefd en in wezen ook verondersteld is in het criterium van de juiste intentie in het *ius ad bellum* (Vos 2022).

In het christelijke denken over rechtvaardige oorlog ging rechtvaardigheid altijd samen met vrede (*iustitia et pax*). Het doen van recht en gerechtigheid, inclusief het straffen van de

agressor, had in de christelijke traditie tot doel de agressor van het kwaad te weerhouden. In de augustijnse traditie waarin een hedendaagse christelijke *just war thinker* zoals Nigel Biggar zich positioneert, gaat het bij straf namelijk niet om wraak of vergelding, maar om 'doing him the service of constraining him from further wrongdoing and encouraging him to repent and embrace peace' (2013, 61).

> **Het is belangrijk dat er bij dit conflict niet alleen over rechtvaardige oorlog, maar ook over rechtvaardige vrede wordt nagedacht.**

De theologische basis hiervan is de zonde- en genadeleer. Dat wil enerzijds zeggen dat in de agressor herkend wordt waartoe je zelf potentieel in staat bent en anderzijds dat herstel van verhoudingen en verzoening met de dader beoogd wordt. Vergeving en verzoening zijn echter niet onvoorwaardelijk, maar rechtvaardigen vormen van *retributive punishment*. Daarmee wordt de dader namelijk aangesproken op diens morele verantwoordelijkheid en het slachtoffers aangedane onrecht erkend.

Tegelijk is hier ook de situatie na een conflict beoogd, 'waarin vernieuwde, herstelde, kwalitatief aanvaardbare betrekkingen weer mogelijk zijn' (Van Iersel 2022, 369). Dit betekent dat al gedurende het conflict deze situatie *post bellum* moet worden mee-bedacht: wordt de mogelijkheid van een gezamenlijke toekomst opengehouden? Het gaat dan bovendien om meer dan alleen retributieve rechtvaardigheid. Ook herstel van verhoudingen en een rechtvaardige verdeling van goederen en diensten voor allen zijn dan van belang, met het oog op vreedzaam samenleven.

De theologische basis van deze benadering is dat vrede een eschatologisch karakter heeft: ze is reeds als vrede van Christus gegeven en zet aan tot handelen, maar zij is tegelijk in de intermenselijke verhoudingen nog niet definitief te realiseren, wil ze niet tot nieuwe totalisering leiden. In een wereld waarin je er niet vanuit kunt gaan dat mensen in het algemeen en machthebbers in het bijzonder altijd goede bedoelingen hebben, dient vrede daarom omgeven te blijven met rechtvaardigheid. Voor de Oekraïense strijd is daarom niet alleen het

perspectief van rechtvaardige oorlog, maar ook dat van rechtvaardige vrede van het grootste belang. <

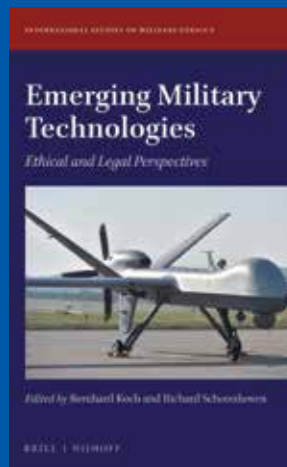
Literatuur

- Biggar, N. (2013). *In Defence of War*. Oxford: Oxford University Press.
- Boer, Th.A. (2003). De rechtvaardige oorlog. Zoeken naar de zin van een eeuwenoud concept. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 57(2), 89-107.
- Iersel, F. van (2022). 'Rechtvaardige oorlog'. Een morele traditie onder druk. *Kerk en Theologie*, 73(4), 357-374.
- Kumankov, A. (2023). Nazism, Genocide and the Threat of The Global West: Russian Moral Justification of War in Ukraine. *Etikk I Praxis – Nordic Journal of Applied Ethics*, 1-21 (early

TIPS BIJ HET THEMA

BUNDEL

Een mooi overzicht van ethische vragen rondom de inzet van (semi) autonome wapensystemen biedt de bundel *Emerging Military Technologies, Ethical and Legal Perspectives*, onder redactie van Bernhard Koch en Richard

Schoonhoven (Brill/Nijhoff). In de bundel zijn bijdragen te lezen van diverse militaire ethici, naar aanleiding van de Eurolsme-conferentie in 2018.

WEBSITE

<https://paxvoorvrede.nl/>

Website van PAX, de grootste vredesorganisatie van Nederland, 75 jaar geleden op 5 mei 1948 opgericht. '(On)vrede en nu? – Democratie onder druk' was het thema van de jaarlijkse Vredesweek nu in september.

view). <https://doi.org/10.5324/eip.v17i1.4997>.

- Mearsheimer, J. (2022). Why the West is Principally Responsible for the Ukrainian Crisis. *The Economist*, 19 maart 2022.
- McMahan, J. (2009). *Killing in War*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Donovan, O. (2003). *The Just War Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peperkamp, L. (2019). De oorlog in de theorie van de rechtvaardige oorlog. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 111(1), 63-94.
- Rodin, D. (2003). *War and Self-Defense*. Oxford: Oxford University Press.
- Vos, P. (2022). Van rechtvaardige oorlog tot vredesethiek. Theologisch-ethische bronnen voor protestantse geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. *Kerk en Theologie*, 73(4), 375-392.
- Walzer, M. (2006; [1977]). *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen. Een ethische beschouwing met historische illustraties*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.

